

فرهنگ وقف

مسابه بنادین فرهنگ اسلامی

تالیف:

دکتر حسن بشیر

سرشناسه:	بشیر، حسن، ۱۳۳۳-
عنوان و نام پدیدآور:	فرهنگ وقف: مفاهیم بنیادین فرهنگ اسلامی / تألیف حسن بشیر.
مشخصات نشر:	تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری:	۳۲۸ ص: جدول (رنگی)، نمودار (رنگی).
شابک:	7-339-476-964-978: ۲۰۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه.
یادداشت:	نمایه.
موضوع:	وقف
موضوع:	وقف (فقه)
شناسه افزوده:	دفتر نشر فرهنگ اسلامی
رده‌بندی کنگره:	BP۱۹۳/۲/ف۵۴۱۳۹۳
دبویی:	۲۹۷/۳۷۲
شماره کتابشناسی ملی:	۳۵۱۹۳۳۵

دفتر نشر فرهنگ اسلامی

دفتر مرکزی: پاسداران، میدان آهروی، خیابان شهید افتخاریان، کوچه مریم، پلاک ۲۳، تلفن: ۲۲۹۳۶۱۴۰

عنوان: فرهنگ وقف: مفاهیم بنیادین فرهنگ اسلامی

تألیف: دکتر حسن بشیر

ویراستار و بازخوان نهایی: ابراهیم حقیقی

صفحه‌آرایی: مرتضی ندیری

چاپ اول: ۱۳۹۳

این کتاب در ۱۵۰۰ نسخه در چاپخانه کانون چاپ لیتوگراف چاپ و صحافی شد.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۶-۳۳۹-۷

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مدیریت پخش و توزیع: تهران، خیابان فردوسی جنوبی، روبروی فروشگاه شهر و کتاب، پلاک ۵، پست‌باکس ۱۰۰، پست‌کد ۱۱۱۴۲۸۱

پلاک ۴ و ۵ - تلفن: ۳۳۹۱۲۳۵۵ - ۳۳۹۲۰۳۰۷

فروشگاهها و مراکز پخش:

■ فروشگاه شماره یک: تلفن: ۶۶۴۶۹۶۸۵ ■ فروشگاه شماره دو: تلفن: ۲۳۱۱۲۱۰۰ - ۲۱۱۴۲۸۱

■ فروشگاه شماره سه: تلفن: ۲۲۸۵۵۱۶۴ ■ فروشگاه مشهد: تلفن: ۲۲۱۴۸۳۱ - ۲۰۵۱۱

■ نمایندگی فروش قم: تلفن: ۷۷۳۶۵۱۶ - ۲۵۱۰۷۷۳۸۱۵۰

■ نشانی الکترونیک: www.dnfpub.com ■ پست الکترونیک: print@dnfpub.com

پیامک: ۳۰۰۴۸۵۰

خواهشمند است نظرات خود را درباره‌ی این کتاب با ذکر نام آن به صورت پیامک ارسال فرمایید.

فهرست مطالب

۱۳	 مقدمه مؤلف
۱۹	 فصل اول: مفاهیم اساسی، تحول گفتاری و تبیین ارتباطی وقف
۲۱	 کلیات
۲۳	 معنا و تعاریف وقف
۲۳	 اول: تعریف لغوی وقف
۲۳	 دوم: تعریف اصطلاحی (فقهی) وقف
۲۵	 سوم: معنای وقف در ادیان دیگر
۲۷	 معنا و تعریف رسانه
۲۸	 ابعاد رسانه
۲۸	 عوامل مؤثر در تعامل وقف و رسانه
۲۸	 ۱. هویت رسانه‌ای
۲۹	 ۲. موقعیت رسانه‌ای
۲۹	 ۳. قالب‌ها یا گونه‌های رسانه‌ای
۲۹	 ۴. محتوای رسانه‌ای
۱	 امکان تعامل وقف و رسانه
۳۰	 ۱. رویکرد تضادگرا
۳۰	 ۲. رویکرد ذات‌گرا یا ابزارانگاره
۳۰	 ۳. رویکرد نوظات‌گرایی
۳۱	 ۴. رویکرد کارکردگرایی

۳۱	۵. رویکرد فرهنگ گرا
۳۲	۶. رویکرد نمادگرایی
۳۲	تعامل دین و رسانه
۳۳	وقف، به مثابه یک رسانه
۳۴	نتیجه گیری و مرور فصل اول
۳۷	فصل دوم: وقف به مثابه رسانه
۳۹	مبانی
۳۹	رسانه در جامع اسلامی
۴۰	وقف؛ رسانه ای اسلامی
۴۲	کارکردهای رسانه
۴۴	همگرایی کارکردهای وقف و رسانه
۴۴	اول: همگرایی معنایی
۴۵	دوم: همگرایی بازنمایی
۴۶	سوم: همگرایی تبلیغاتی
۴۸	چهارم: همگرایی تأثیرگذاری
۴۹	اصول راهبردی تعامل رسانه و وقف
۴۹	اصل اول: تعامل پویا
۵۱	اصل دوم: ارتباط همگرا
۵۱	اصل سوم: کارکردهای همسو
۵۲	اصل چهارم: مخاطبان مشترک
۵۳	وقف رسانه ای
۵۳	اول: معنای گسترده انسانی
۵۴	دوم: بازنمایی مناسب رسانه ای
۵۴	سوم: آگاه سازی کارکردی

۵۵	چهارم: شیوه‌های خدمت‌گذاری ماندگار
۵۵	نتیجه‌گیری و مرور فصل دوم
۵۹	فصل سوم: جایگاه وقف در فرهنگ اسلامی
۶۱	کلیات
۶۲	شبکه معنایی وقف در قرآن کریم
۶۳	۱. امان
۶۴	۲. محسن
۶۶	۳. بیل الله
۶۷	۴. حسنه
۶۷	۵. صدقه
۶۸	۶. ایثار
۶۸	۷. الباقیات الصالحات
۶۹	۸. بخشش
۶۹	۹. قرض الحسنه
۷۰	اخلاق‌شناسی وقف در قرآن کریم
۷۱	اول: مبانی ارزشی ایجابی قرآن در مورد وقف
۷۳	دوم: مبانی ارزشی سلبی قرآن در مورد وقف
۷۴	اهداف اسلامی وقف
۷۵	ویژگی‌های وقف از دیدگاه اسلامی
۷۵	۱. ثبات و تداوم وقف
۷۵	۲. استقلال وقف
۷۶	اخلاق‌شناسی شرایط صحت وقف
۷۶	اول: شرایط وقف
۸۱	دوم: شرایط واقف

۸۳..... سوم: شرایط موقوف علیه

۸۴..... چهارم: شرایط موقوف (موقوفه)

۸۶..... نتیجه گیری و مرور فصل سوم

۸۹..... فصل چهارم: کارکردهای حقوقی، اقتصادی و اجتماعی وقف

۹۱..... کلیات

۹۲..... گونه‌های کارکردهای وقف

۹۲..... الف) کارکردهای حقوقی وقف

۹۶..... بطلان وقف (مالکیت) معنوی

۹۷..... ۱. ویژگی‌ها: نهاد میان عامل بطلان وقف حقوق (مالکیت) معنوی

۹۸..... ۲. مردود بودن تشریه انجام دادن بودن وقف

۹۹..... ب) کارکردهای اقتصادی وقف

۱۰۰..... وقف به مثابه سرمایه انسانی

۱۰۱..... تعریف سرمایه انسانی

۱۰۲..... جمع‌بندی تعاریف سرمایه انسانی

۱۰۲..... مفاهیم کلیدی تعاریف سرمایه انسانی

۱۰۴..... سرمایه اجتماعی؛ رویکردی نظریه‌ای

۱۰۴..... وقف، سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی

۱۰۷..... ج) کارکردهای اجتماعی وقف

۱۱۶..... وقف به مثابه سرمایه اجتماعی

۱۱۶..... تعاریف سرمایه اجتماعی

۱۱۸..... چرایی وقف به مثابه سرمایه

۱۲۰..... وقف و ذهنیت مشترک اجتماعی

۱۲۲..... نظریه سرمایه اجتماعی وقف

نتیجه گیری و مرور فصل چهارم ۱۲۳

فصل پنجم: کارکردهای فرهنگی و ارتباطی وقف ۱۲۹

کلیات ۱۳۱

۱. واقف ۱۳۱

۲. موقوفه ۱۳۲

۳. نامنه ۱۳۲

۱. پیام فرهنگی ۱۳۳

چرخه فرهنگی از ی ام وقف ۱۳۵

سطوح فرهنگی ساز ی وقف ۱۳۵

سطوح فرهنگی ۱۳۶

وقف، فرهنگ همه جاره ۱۳۸

وقف و گفتمان سازی فرهنگی ۱۳۹

وقف، عامل ارتباط دهی ۱۴۶

ارتباطات وقف ۱۴۶

ارتباطات مخاطبان با وقف ۱۴۸

چرخه فرهنگی سازی پیام وقف ۱۴۹

وقف و کارکردهای آن ۱۵۰

اول: کارکردهای مستقیم وقف ۱۵۱

دوم: کارکردهای غیرمستقیم وقف ۱۵۳

کارکردهای فرهنگی وقف ۱۵۶

وقف و فرهنگ سازی جامعه ۱۵۶

وقف و رویکرد فرهنگی توزیع درآمدها ۱۵۸

وقف و اخلاق فضیلت محور ۱۵۹

وقف و رشد انسانی ۱۶۰

نتیجه گیری و مرور فصل پنجم ۱۶۲

فصل شش: کارکردهای آموزشی، علمی و هنری وقف ۱۷۱

کلیات ۱۷۳

کارکردهای آموزشی و علمی وقف ۱۷۴

کارکردهای هنری ۱۷۷

جغرافیای شهری و فرهنگی وقف ۱۷۹

عوامل مؤثر در شکل گیری و تولید فضاهای شهری ۱۸۲

اول: عوامل جغرافیایی یا چگونگی نگرش به جهان ۱۸۲

دوم: عوامل اقتصادی یا چگونگی تعریف جهان مادی ۱۸۳

سوم: عامل محیط زیست ۱۸۳

رابطه وقف و عوامل مؤثر در شکل گیری و تولید فضاهای شهری ۱۸۴

فضای شهری و انواع وقف ۱۸۶

الگوهای توزیع فضاهای وقفی ۱۸۷

نتیجه گیری و مرور فصل ششم ۱۹۰

فصل هفتم: وقف و اوقاف؛ مطالعات موردی ۱۹۳

کلیات ۱۹۵

حوزه های مهم وقف در جهان اسلام ۱۹۵

الف) رویکرد تأسیسی در وقف ۱۹۶

ب) رویکردهای خدماتی در وقف ۱۹۷

چستی و اهمیت مطالعات موردی ۱۹۸

حوزه های مهم وقف ۲۰۰

اول: حوزه عبادی ۲۰۰

دوم: حوزه آموزشی ۲۰۳

۲۱۳	سوم: حوزه بهداشتی
۲۱۶	وقف واقفان
۲۱۶	متن وقف نامه امیرالمؤمنین علیه السلام
۲۱۸	ترجمه وقف نامه امیرالمؤمنین علیه السلام
۲۲۰	نمونه هایی از وقف و واقفان
۲۲۷	جمع بندی و مرور فصل هفتم
۲۲۹	فصل هشتم: آسیب شناسی وقف
۲۳۱	کلیات
۲۳۲	اول: آسیب شناسی اجابتی
۲۳۳	عوامل مؤثر در ترویج وقف
۲۴۳	دوم: آسیب شناسی سلبی وقف
۲۴۴	الف) آسیب شناسی سلبی سازمان های دولتی
۲۵۰	ب) آسیب شناسی سلبی سازمان های مرتبط
۲۵۱	راه کارها و راه حل هایی برای مرتفع سازی آسیب های وقف
۲۵۲	جمع بندی و مرور فصل هشتم
۲۵۵	نتیجه گیری
۲۸۳	منابع
۲۸۳	منابع فارسی
۲۹۴	منابع عربی
۲۹۷	منابع انگلیسی
۲۹۸	منابع اینترنتی

مذاهب ۲۹۹

اسامی (افراد، اماکن، کشور، شهرها و...) ۲۹۹

سور قرآنی ۳۰۸

غایم ۳۰۹

فهرست تفصیلی ۳۱۵

فهرست جدول‌ها

جدول شماره ۱: تعاریف سرمایه انسانی ۱۰۲

جدول شماره ۲: رویکردهای سرمایه اجتماعی ۱۰۵

جدول شماره ۳: شیوه‌های ارتباطات مخاطبان با وقف ۱۴۸

جدول شماره ۴: تفاوت تلقی‌های شایع و عرفی درباره وقف ۲۳۹

فهرست نمودارها

نمودار شماره ۱: عوامل تعامل وقف و رسانه ۲۹

نمودار شماره ۲: کارکردهای رسانه ۴۲

نمودار شماره ۳: تعامل کارکردهای وقف و رسانه ۴۳

نمودار شماره ۴: رویکردهای همگرا در تعامل وقف و رسانه ۴۳

نمودار شماره ۵: همگرایی کارکردهای وقف و رسانه ۴۴

نمودار شماره ۶: عوامل مؤثر در ارتباط رسانه‌ای وقف ۵۴

نمودار شماره ۷: شبکه معنایی وقف در قرآن کریم ۷۰

نمودار شماره ۸: فرایند ارتباطی وقف	۷۹
نمودار شماره ۹: شرایط وقف	۸۱
نمودار شماره ۱۰: فرایند حرکتی وقف از سرمایه انسانی به سرمایه اجتماعی	
و تحول اقتصادی	۱۰۰
نمودار شماره ۱۱: مفاهیم کلیدی تعاریف سرمایه انسانی	۱۰۳
نمودار شماره ۱۲: اهداف کلان نهاد وقف	۱۰۸
نمودار شماره ۱۳: وقف و ارتقای سطح امنیت در جامعه	۱۱۵
نمودار شماره ۱۴: اهداف خرد نهاد وقف	۱۱۷
نمودار شماره ۱۵: فرایند شکل‌گیری ذهنیت مشترک	۱۲۱
نمودار شماره ۱۶: این وقف ایجاد ذهنیت مشترک اجتماعی	۱۲۱
نمودار شماره ۱۷: سرمایه اجتماعی وقف	۱۲۲
نمودار شماره ۱۸: عناصر مهم پیام وقف	۱۳۲
نمودار شماره ۱۹: فرایند ارتباطی وقف	۱۳۳
نمودار شماره ۲۰: فرایند تولید پیام وقف	۱۳۴
نمودار شماره ۲۱: چرخه فرهنگ‌سازی پیام وقف	۱۳۶
نمودار شماره ۲۲: سطوح فرهنگی و سطوح گفت‌وگو وقف	۱۴۰
نمودار شماره ۲۳: شبکه معنایی وقف در قرآن کریم	۱۴۲
نمودار شماره ۲۴: ارتباطات وقف	۱۴۶
نمودار شماره ۲۵: محورهای مهم وقف در حوزه تمدن اسلامی	۱۵۰
نمودار شماره ۲۶: کارکردهای مستقیم وقف	۱۵۱
نمودار شماره ۲۷: کارکردهای غیرمستقیم وقف	۱۵۳
نمودار شماره ۲۸: روابط چشم‌انداز فرهنگی وقف	۱۸۱
نمودار شماره ۲۹: آسیب‌شناسی ایجابی وقف	۲۱۱
نمودار شماره ۳۰: عناصر ساختاری مفهوم وقف	۲۳۷
نمودار شماره ۳۱: متغیرهای کارآیی وقف با فهم و درک معنای وقف	۲۳۸
نمودار شماره ۳۲: فرایند آگاهی‌سازی جامعه در مورد وقف	۲۳۹
نمودار شماره ۳۳: سیاست‌های مؤثر در وقف‌پذیری	۲۴۰

- نمودار شماره ۳۴: سیاست‌های مؤثر در وقف‌گزینی ۲۴۱
- نمودار شماره ۳۵: نهادهای مؤثر ۲۴۲
- نمودار شماره ۳۶: آسیب‌شناسی سلبی سازمان‌های مسئول ۲۴۴
- نمودار شماره ۳۷: آسیب‌شناسی سلبی سازمان‌های مرتبط ۲۵۰

مقدمه مؤلف

وقف، یک انسان ماندگار، یک صدقه جاریه و یک خیر مستمر است. تاریخ انسان، همیشه هم با خدمت به دیگران، مساعدت به انسان‌ها، و خیررسانی به هموعان بوده است. همه ادیان الهی، این صفات‌های حسنه تأکید فراوان داشته‌اند. اسلام، با تأکید بر احسان، ایثار، صدقه، خیر، باکشت صالحات و بالاخره وقف، تلاش کرده است که انسان را به‌سوی خدمت فزاینده‌تر به انسان‌ها راهنمون سازد.

تاریخ اسلام مشحون از موفقات فراوانی است که عاملی اساسی برای تمدن اسلامی بوده است. در حقیقت، تمدن اسلامی در اعصار گذشته به‌شدت مرهون وقف بوده است. وقف مساجد، حسینیه‌ها، نظامیه‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها، درمانگاه‌ها، بیمارستان‌ها، باغ‌ها، قنات‌ها و بسیاری از اماکن و موارد مختلف تنها نمونه‌هایی از وقف در جوامع اسلامی است.

در عصر حاضر تحول موارد وقف از موارد عینی و مادی به موارد معنوی، فضای مجازی و سایر موارد حقوقی، تأثیر فراوانی بر گسترش وقف و تأثیرگذاری آن در پیشرفت جوامع کرده است.

از طرفی گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای، عاملی برای تحلیل رویکردهای مختلف از منظرهای گوناگون شده است. توسعه مطالعات اجتماعی با رویکردی اسلامی یکی از موارد مهم پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در حال گسترش در این زمینه است. البته باید اذعان کرد که این مطالعات به مراتب سخت‌تر و پیچیده‌تر از سایر مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه‌های علوم دیگر است.

در این کتاب تلاش شده است که وقف به‌عنوان یک حوزه مهم علمی از منظر اسلامی و سایر علوم مختلف اجتماعی به‌ویژه ارتباطی و فرهنگی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

وقف علاوه بر یک اقدام خیرخواهانه و احسان ماندگار بودن، یک رسانه کامل است که پیام اسلامی را به جامعه منتقل می‌سازد. این رسانه به‌خوبی نشان داده است که به‌رغم رویکردهای مختلف در نگاه به رسانه، تعامل میان دین و رسانه امکان‌پذیر بوده است. البته بدیهی است که بسیاری از مفاهیم عمیق دینی، از طریق رسانه‌های نوین به‌دلیل ضعف‌هایی که ذات ماهیت این رسانه‌ها است، نمی‌توانند به شکل کامل منتقل شوند؛ اما به این معنا نیست که نتوان از رسانه‌های مدرن به شکل بهینه در انتقال مفاهیم دینی، حتی در حد نازل استفاده کرد. طبیعی است که در این زمینه باید دقت کرد تا لطمه‌ای به مفاهیم عمیق دینی نخورد. در جامعه مبتنی بر وضعیت معنای نسبی انتقال‌یافته را با معانی والای دینی مقایسه کند. وقف همچنین یک حلقه ارتباطی، یک فرهنگ دینی، یک سرمایه انسانی و اجتماعی، یک پایگاه اقتصادی - تباری، یک جریان آموزشی - علمی، و یک نمود هنری است. جامعه‌ای که با واکاوی و آشنایی شود، جامعه عقب افتاده نخواهد بود. توسعه وقف، درحقیقت، توسعه تمدن و جوامع اسلامی است. به‌همین دلیل از صدر اسلام تاکنون این سنت حسنه هیچگاه متوقف نشده است. هم‌اکنون نیز آمار موجود نشان‌دهنده گسترش و توسعه وقف در کلیه جوامع انسانی از جمله ایران می‌باشد.

کتاب وقف، چهارمین کتابی است که گردیده در حوزه مفاهیم بنیادین فرهنگ اسلامی و یا علوم انسانی اسلامی تألیف کرده است. اولین کتاب در این مجموعه، «تعزیه» و دومین کتاب «خبر» بود که دانشگاه امام صادق علیه السلام و کتاب سیم با نام «دعوت اسلامی» را دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر کرد. کتاب «وقف» چهارمین کتابی است که در این زمینه به نگارش درآمده است. امید می‌رود که این مجموعه همچنان ادامه یافته و توفیق حاصل شود کتاب‌های دیگری نیز در این زمینه به نگارش درآید.

کتاب «وقف» علاوه بر مقدمه و نتیجه‌گیری نهایی از هشت فصل تشکیل شده است که توضیح مربوط به هر فصل به اختصار آورده می‌شود.

فصل اول، با عنوان «معناشناسی، تحولات گفتگومانی و تبیین ارتباطی وقف» به مباحث معناشناسی، تحولات گفتگومانی و تبیین ارتباطی وقف پرداخته است. از این رو تعاریف لغوی و اصطلاحی و نیز معنای وقف در ادیان دیگر مورد بحث قرار گرفته‌اند.

همچنین با توجه به اینکه وقف، خود یک رسانه است، برای شناخت هر چه بیشتر آن، معنای رسانه، ابعاد رسانه و شیوه تعامل رسانه با وقف بررسی شده است.

فصل دوم، با عنوان «وقف به مثابه رسانه» وقف را به عنوان یک رسانه تمام عیار در نظر گرفته و کارکردهای آن را بررسی کرده است. یکی از مسائل مهم مورد مطالعه در این زمینه، همگرایی میان رسانه و وقف برای انتقال پیام بوده است. به همین دلیل عوامل مؤثر در ارتباط رسانه‌ای وقف، به طور ویژه بررسی و عناصر آن مشخص شده است.

فصل سوم، با عنوان «جایگاه وقف در فرهنگ اسلامی» به جایگاه وقف در فرهنگ اسلامی به ویژه در آیات و روایات مختلف می‌پردازد. در همین زمینه «شبكة معنایی مفاهیم وقف» در قرآن کریم مشخص و اخلاق‌شناسی وقف در این زمینه تبیین شده است.

فصل چهارم، با عنوان «کارکردهای حقوقی، اقتصادی و اجتماعی وقف» به کارکردهای حقوقی، اقتصادی و اجتماعی وقف پرداخته است. وقف از منظر حقوقی کارکردهایی دارد که بیشتر این کارکردها منوط به ایجاد تحول جدی در نگاه به حقوق به ویژه حقوق (مالی) معنوی است. توقف حقوقی در موارد معروف و بی‌توجهی به گسترش حوزه حقوقی اقتصاد فقهی، اجتماعی و جهانی، می‌تواند وقف را از حالت انسانی فراگیر به حرکتی محدود در بخش خاصی از موارد اجتماعی تبدیل سازد.

کارکردهای وقف در حوزه‌های اقتصادی اجتماعی نیز متنوع و متعدد است. در این فصل سعی شده است که به سه حوزه حقوقی اقتصادی و اجتماعی وقف از منظرهای مختلف با نگاه تحلیلی پرداخته شود.

فصل پنجم، به «کارکردهای فرهنگی و ارتباطی وقف» پرداخته است. کارکردهای ارتباطی و فرهنگی وقف از یک سو با معنای آن مرتبط می‌شود که در تحول گفتگومانی، مفهوم آن از حبس و صدقه تا جعل و وقف نشان داده شد و از سوی دیگر بستگی به شرایط و موقعیت‌های فرهنگی، ارتباطی و اجتماعی دارد که از این مفهوم خبر پراشت و چه معنایی متصور است.

وقف، در حقیقت، رسانه‌ای جمعی است که مهمترین کارکرد آن ارتباطی و فرهنگی است. پیام وقف، حرکتی ارتباطی است که از طریق سه عنصر مهم واقف، مورثه، و وقف‌نامه، ایجاد و منتقل می‌شود.

فصل ششم، «کارکردهای آموزشی، علمی، و هنری وقف» را بررسی کرده است. این رسانه مهم دینی، همانند سایر رسانه‌ها کارکردهای اطلاع‌رسانی، آموزشی و ارشادی دارد که در اینجا علاوه بر کارکرد آموزشی، کارکردهای علمی و هنری وقف بررسی شده‌اند.

وقف با رویکرد همگرایانه خود در حوزه زندگی اجتماعی انسان، هم یک پیام مهم دینی، فرهنگی و تربیتی است و هم به دلیل به دنبال داشتن مصادیق مختلفی، خود توزیع کننده این پیام یا پیام‌های مداوم و گوناگون در این زمینه می‌باشد.

علاوه بر آن، وقف رسانه‌ای هنری است که هنر اعتقادی، رفتاری، تربیتی و فرهنگی نه تنها در اصل پیام آن تجلی یافته است، بلکه فراتر از آن، حرکتی هنری است که با مصادیق مهم خود در جامعه، جریان‌سازی وقف را مداوم می‌کند و از توقف آن می‌کاهد. در حوزه آموزشی و علمی وقف مدارس، دانشگاه‌ها و مراکز فراوانی را در جامعه اسلامی ایجاد کرده است که در این فصل به برخی از آنها مانند نظامیه‌ها، دانشگاه الازهر، مراکز علمی بحارا اشاره شده است.

وقف در حوزه هنری نیز تأثیرات فراوانی در خلق فضای اسلامی و تجلی فرهنگ اسلامی داشته است. موقوفات در حقیقت، فضای شهرهای اسلامی را در طول تاریخ تغییر داده‌اند و نوعی فرهنگ ساختار شهری را به وجود آورده‌اند. این حرکت فرهنگی نه تنها منعکس کننده فرهنگ اسلامی است، بلکه تأثیر فراوانی در ماندگاری و پایداری شهرهای اسلامی نیز داشته است.

وقف با حضور مؤثر خود در ساختار شهری، به شهر اسلامی روح اسلامی می‌بخشد. این روح نه تنها منعکس کننده تعاون، مدار، جهان‌بینی و دین‌داری است، بلکه علاوه بر آن بیانگر تأثیر فرهنگ اسلامی در جامعه برای یک فضای تنفسی اسلامی است. درحقیقت نهاد وقف از جنبه‌های مختلف می‌تواند تأثیری بسازد و ساختار شهری و اجتماعی داشته باشد.

فصل هفتم، با عنوان «وقف و واقفان؛ مطالعات موردی» در تلاش بودم است تا برخی از موقوفات و وقف‌نامه‌ها را به عنوان مطالعات موردی بررسی کنم و همین زمینه تأکید شده است که نهاد وقف، به دلیل کارکردهای مختلف، نیازمند مطالعات گسترده‌تری است. یکی از همین مطالعات، بررسی موقوفات و واقفان است. در این فصل تلاش می‌کنم است که به برخی از موقوفات و کارکردهای آنها اشاره شود.

موقوفات انجام گرفته در طول تاریخ تنوع و تعدد فراوان داشته و می‌توان گفت که در هر زمینه می‌توان تا آنجا که مورد نیاز جامعه بوده، موقوفاتی تعیین شده‌اند. مطالعه این موقوفات، از جنبه‌های مختلف می‌تواند اهمیت «وقف» را نشان دهد. مطالعات صورت گرفته در این

فصل شامل سه حوزه عبادی، آموزش و بهداشتی است. در حوزه عبادی به مسجد و اهمیت آن در توسعه دینی، فرهنگی و اجتماعی اشاره شده است. در حوزه آموزشی، به مراکز علمی، دانشگاه‌ها، نظامیه‌ها، دارالحکمه‌ها و غیره و اهمیت آنها در گسترش علم و تعلیم و تعلم اشاره شده است و در حوزه بهداشتی نیز به تأسیس بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها و مراکز بهداشتی جهان اسلام که اهمیت ویژه‌ای دارند، اشاره شده است.

فصل هشتم، با عنوان «آسیب‌شناسی وقف» آخرین فصل کتاب است که به بحث مهم آسیب‌شناسی وقف پرداخته است. مطالعه آسیب‌شناسی هر حوزه و مرتفع‌سازی آسیب‌های آن می‌تواند مسیر عبادی هر پیشرفت و توسعه آن حوزه داشته باشد. اصولاً با فهم آسیب‌ها است که می‌توان آسایبی مناسبی با خوبی‌ها، فواید و تأثیرات مثبت یک حوزه پیدا کرد. در این فصل به رویکرد مهم آسیب‌شناسی وقف یعنی «آسیب‌شناسی ایجابی» و «آسیب‌شناسی سلبی» پرداخته شده است.

در بخش نتیجه‌گیری، آخرین تأاوردهای کتاب در حوزه «وقف» جمع‌بندی شده است.

نگارنده امیدوار است با گسترش مطالعات مربوط به مفاهیم مختلف ارتباطات از منظر علوم اسلامی و علوم انسانی و اجتماعی به دوره از بُعد فرهنگی و ارتباطی، به شکل میان‌رشته‌ای، بتوان در آینده نسبت این حوزه‌ها را با یکدیگر سنجید و به فهم مشترکی از مفاهیم مزبور دست یافت.

امیدوارم که این کتاب، همانند کتاب‌های تألیفی دیگر در این حوزه میان‌رشته‌ای، بتواند گامی مؤثر در فهم مطالعات میان‌رشته‌ای علوم ارتباطی و علوم اسلامی بردارد. بدیهی است که نقد عالمانه و سازنده چنین آثاری نه تنها بر غنای آنها نرساند، افزود، بلکه برکات آن شامل مطالعات بعدی خواهد شد که امیدوارم اندیس‌مندان این حوزه مطالعاتی در این زمینه همکاری و همفکری لازم را بنمایند.

دکتر حسن بشیر

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع)